

Local stakeholders perception on development possibilities of Croatian islands - example of the island of Cres

Percepcija lokalnih dionika o mogućnostima razvoja hrvatskih otoka – primjer otoka Cresa

Ivan ĐOGIĆ¹ and Marija CERJAK^{2*}

¹Cresanka d.d., Varozina 25, Cres

² Sveučilište u Zagrebu Agronomski fakultet, Svetošimunska 25, Zagreb

*correspondence, mcerjak@agr.hr

Abstract

Croatian islands are characterized by a specific relief, climate, tradition, customs and history, which influenced their economic development. Agriculture, along with fisheries and maritime affairs, has always been the main economic activity in the islands. However, the economic situation changed in recent decades and today the islands' economy relies heavily on tourism. Still, preserved nature and social relations present the biggest competitive advantage of the islands. High-quality agricultural products together with agricultural tradition and lifestyle of the islanders can be used for tourism purposes. High quality and uniqueness of agricultural products, specific traditions and technologies of cultivation and production together with the existing tourism demand are basic preconditions for strengthening the ties of agriculture and tourism. Development of agriculture and tourism in the islands should be based on local initiative and involvement of islanders in defining strategic development guidelines, as tourism development of the islands seeks coexistence with local, traditional culture.

The aim of this paper is to show the possibilities for the development of agriculture and tourism on the island of Cres, based on the opinions and attitudes of local stakeholders. For this purpose we performed 3-round Delphi study with 17 local experts who agreed on the major issues of agriculture and tourism on the island and identified steps that should be taken in the future for further development of these activities.

Keywords: agriculture, Croatian islands, Delphi method, development, island Cres, tourism

Sažetak

Hrvatski otoci se odlikuje specifičnim reljefom, klimom, tradicijom, običajima i poviješću što je uvjetovalo i njihov gospodarski razvoj. Poljoprivreda je, uz ribarstvo i pomorstvo, oduvijek bila glavna gospodarska djelatnost na hrvatskim otocima, no posljednjih desetljeća je gospodarska slika otoka promijenjena i danas se otočno gospodarstvo uvelike oslanja na turizam. Hrvatski otoci su uvelike sačuvali izvornu prirodnu i društvenu osnovu koja predstavlja njihovu najveću konkurentsku prednost. Pred hrvatskim otocima stoji mogućnost da poljoprivredu iskoriste u turističke svrhe, ne samo kroz visokokvalitetne proizvode, već i kroz poljoprivrednu tradiciju i stil života otočana. Visoka kvaliteta i jedinstvenost poljoprivrednih proizvoda, specifična tradicija i tehnologija uzgoja i proizvodnje te postojeća turistička potražnja predstavljaju osnovne preduvjete za jačanje veze poljoprivrede i turizma. Razvoj poljoprivrede i turizma na otocima bi se trebao temeljiti na lokalnoj inicijativi i uključenosti otočana u definiranju strateških odrednica razvoja, jer turistički razvoj otoka traži suživot s tradicionalnom kulturom, uz optimalnu iskorištenost turističkih različitosti.

Cilj ovog rada je prikazati mogućnosti za razvoj poljoprivrede i turizma na otoku Cresu i to na temelju mišljenja i stavova lokalnih dionika. U tu je svrhu okupljeno 17 stručnjaka koji su se kroz tri kruga istraživanja po kvalitativnoj Delfi metodi usuglasili oko najvećih problema poljoprivrede i turizma na otoku i oko koraka koji bi se trebali poduzeti u budućnosti s ciljem razvoja tih djelatnosti.

Ključne riječi: Cres, Delfi metoda, hrvatski otoci, poljoprivreda, razvoj, turizam

Detailed abstract

The Croatian islands, representing 6% of the Croatian land, are characterized by a specific relief, climate, tradition, customs and history, which influenced their economic development. Agriculture, along with fisheries and maritime affairs, has always been the main economic activity in the islands, while today the islands' economy relies heavily on tourism. Still, preserved nature and social relations present the biggest competitive advantage of the islands. Trends in tourism industry, including innovations in touristic offer and the development of specific forms of tourism, enable Croatian islands to improve the links between agriculture and tourism, not only through offer of high-quality products, but also through agricultural tradition and lifestyle of the islanders.

The island of Cres, the biggest island in Croatia, with its natural characteristics has good possibilities for a development of agriculture and tourism. However, the island faces many problems both in agriculture and tourism. The main problems in agriculture regard small plots, the unfavourable structure of farmers, inadequate promotion of agricultural products but also significant decrease in production in recent decades, especially in sheep and wine production as well as in cultivation of pyrethrum and aromatic plants. Only olive growing and production of olive oil increased in the last years. On the other side, even if tourism is the basic economic activity and the largest source of income for the Cres islanders, natural resources on the island are not used sufficiently, and tourist offer does not adequately follow the contemporary consumer trends.

The aim of this paper is to explore the possibilities for the development of agriculture and tourism on the island of Cres, based on the opinions and attitudes of local stakeholders. For this purpose we performed a study, using Delphi method as a research tool, with 17 local experts. The study was conducted in three rounds, with in-depth interviews conducted with each of the participants in the first round. Questionnaire for the second and third round of research were divided into two groups: (1) The situation and problems of agriculture and tourism on the island of Cres and (2) Vision of further development of agriculture and tourism on the island and suggestions for future activities. The data collection lasted 10 months (April 2010 - February 2011).

Most respondents evaluated the situation in the island as poor. Greatest problems of Cres' agriculture, as seen by the respondents, are unsettled property relations and the problem of non-indigenous wildlife.

The local stakeholders recognise a lack of arable land and insufficient expertise in the production and subsequent marketing of olive oil as main problems in olive growing on the island. Sheep breeding, as another most important agricultural production on the island faces problems connected with overgrown pastures and walking paths, unorganised purchase of wool and insufficient marketing and promotion of the "famous Cres lamb". Lack of interest among young people to engage in sheep breeding as well as irregular incentives and incomplete co-financing of damage caused by wildlife were also evaluated as significant problems.

The respondents are relatively dissatisfied with the work of the institutions involved in the development of agriculture and tourism on the island, while the work of associations is rated with higher grades .

According to the respondents, agricultural activities which have a realistic possibility for the redevelopment are cheese making, fruit cultivation (figs and cherries), apiculture, and the cultivation of aromatic plants and viticulture. They believe that for further development of the agriculture it is necessary to defined development strategy and create a distinctive island brand. A necessary precondition is the education of farmers as well as closer ties between agriculture and tourism. Tourism on the island should be based on specific forms of tourism such as ecological, sport and recreational as well as gastronomic tourism.

Keywords: agriculture, Croatian islands, Delphi method, development, island Cres, tourism

Uvod

Otoci čine 6% hrvatskog kopna i taj prostor se odlikuje svojim specifičnim reljefom, klimom, tradicijom, običajima, poviješću (Vidučić, 2007). Poljoprivreda je, uz ribarstvo i pomorstvo, oduvijek bila glavna gospodarska djelatnost na hrvatskim otocima, no posljednjih desetljeća je gospodarska slika otoka promijenjena i danas se otočno

gospodarstvo uvelike oslanja na turizam (Mikačić, 1994). S obzirom na svoje specifičnosti, hrvatski otoci su uvelike sačuvali izvornu prirodnu i društvenu osnovu koja predstavlja njihovu najveću konkurentsku prednost.

Velika konkurencija među turističkim destinacijama uvjetuje stvaranje brojnih noviteta u turističkoj ponudi i teži ka razvijanju specifičnih oblika turizma kojima bi se gostu pružila jedinstvena iskustva. U tom pogledu, pred hrvatskim otocima stoji mogućnost da poljoprivredu iskoristi u turističke svrhe, ne samo kroz visokokvalitetne proizvode, već i kroz tradiciju u poljoprivrednoj proizvodnji i stil života otočana. U vrijeme turističke sezone potražnja za poljoprivredno-prehrambenim proizvodima na otocima nekoliko se puta povećava. Na žalost, otočna poljoprivreda danas dosta skromno sudjeluje u podmiranju tih potreba (Defilippis, 2002). Visoka kvaliteta i jedinstvenost poljoprivrednih proizvoda, specifična tradicija i tehnologija uzgoja i proizvodnje te postojeća turistička potražnja predstavljaju osnovne preduvjete za jačanje veze poljoprivrede i turizma.

Da bi otoci bolje iskoristili postojeće prednosti, ukupan gospodarski razvoj bi se trebao osloniti na racionalno korištenje prostora i njegovih resursa kako bi se očuvala bioekološka ravnoteža otoka (Mikačić, 1994). Nadalje, razvoj turizma na otocima bi se trebao temeljiti na lokalnoj inicijativi i uključenosti otočana u definiranje strateških odrednica razvoja, jer turistički razvoj otoka traži suživot s tradicionalnom kulturom, uz optimalnu iskorištenost turističkih različitosti (Vidučić, 2007).

Cilj ovog rada je prikazati mogućnosti za razvoj poljoprivrede i turizma na najvećem hrvatskom otoku, otoku Cresu na kojem živi 3055 stanovnika (DZS, Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011) i to na temelju mišljenja i stavova lokalnih dionika.

Prirodna osnova otoka Cresa

Prirodne karakteristike otoka Cresa predstavljaju osnovu razvoja poljoprivrede i turizma. Poljoprivreda i turizam se zasnivaju na klimatskim prilikama, geološko – pedološkim karakteristikama, geografskim specifičnostima i bogatoj biljnoj i životinjskoj raznolikosti.

Cres od svih hrvatskih otoka ima najkompleksniju geološku građu (Stražičić, 1981). Geološku osnovu otoka Cresa čine karbonatne stijene izmjenjujući pojaseve vapnenca i dolomita kredne starosti. Reljef, odnosno današnji izgled otoka se ističe svojom atraktivnošću i jedinstvenošću. Cres sa svojim plažama, liticama, obalom i vrhovima predstavlja upravo atraktivan prirodni resurs pogodan za razvoj sportsko – rekreacijskog i nautičkog turizma. Vransko jezero na Cresu je specifičan prirodni fenomen i turizam Cresa i Lošinja se uvelike temelji na pitkoj vodi koja se iz njega crpi. Upravo zaštita Vranskog jezera kao najveće prirodne vrijednosti otoka Cresa ne podržava razvoj masovnog turizma, već samo onih specifičnih oblika turizma koji se temelje na zaštiti prirode, sportu, kulturi i tradicionalnim vrijednostima otočkog života.

Pedološke značajke otoka su od velike važnosti za cresku poljoprivredu obzirom da izrazito skeletno tlo i crvenica siromašna aktivnim fosforom uvjetuju način gospodarenja tlom (formiranje terasa na kojima je neprikladna primjena mehanizacije) i oblik biljne poljoprivredne proizvodnje (odabir biljnih vrsta plićeg korijena koje su otporne na

nedostatak fosfora u tlu). Creskim krajolikom dominira kamenjar, s tlima koja su zbog svoje skromnosti pogodna isključivo za ispašu ovaca (Vukelić, 1973).

Otok Cres sa svojih približno 1.350 biljnih vrsta predstavlja jedan od najbogatijih otoka Mediterana, a zajedno s Lošinjem ima gotovo dvostruko više biljnih vrsta od bilo kojeg drugog hrvatskog otoka na Jadranu (Sušić & Radek, 2007). Razlog takve bogate biljne raznolikosti leži u činjenici da otok Cres, duljinom od 66 kilometara i protezanjem u smjeru S – J, prolazi kroz dvije dominantne klimatske zone iz kojih proizlaze i dvije dominantne vegetacijske zone. Riječ je o submediteranskoj klimi i submediteranskoj vegetaciji prisutnoj na sjeveru Cresa i eumediteranskoj klimi i eumediteranskoj vegetaciji karakterističnoj za jug Cresa i otok Lošinj. Submediteranska klimatska obilježja su sličnija kontinentalnima i sjeverni dio otoka Cresa je pod izrazitim utjecajem kontinenta i vremenskih prilika koje dolaze s Učke. Naime, za submediteransku klimatsku zonu karakteristične su, u odnosu na eumediteransku klimatsku zonu, niže temperature uz veću količinu oborina te kraće trajanje ljetnih suša. Za razliku od Lošinja i juga otoka Cresa, na sjeveru otoka snijeg nije netipična pojava i prisutan je gotovo svake godine.

Na otoku Cresu postoje velika umjetno pošumljena područja. Plansko pošumljavanje je započeto uspostavljanjem francuske vlasti početkom 19. stoljeća i više od 80% površina je pošumljeno crnim borom (*Pinus nigra*) koji uspijeva na škrotoj podlozi, brzo raste i lijepo izgleda (Klepac et al., 1992).

Po broju životinjskih vrsta Cres je također jedan od vodećih otoka na Mediteranu. Cres je s ornitološkog aspekta najbogatiji otok na Jadranu i obitavalište je za više od 200 vrsta ptica od kojih 99 vrsta spada u ptice gnjezdarice. Na Cresu je evidentirano 35 vrsta sisavaca od kojih je najzanimljivija vrsta dobri dupin (*Tursiops truncatus*) karakterističan za cresko – lošinjski akvatorij. Na vrhu hranidbenog lanca se nalazi kuna bjelica (*Martes foina*), a za Cres sjeverno od Vranskog jezera karakteristična je kvarnerska krtica (*Talpa europea ssp.*) koja od svih otoka na Mediteranu obitava samo na području sjevernog Cresa (Sušić & Radek, 2007). Otok Cres sa svojih 25 vrsta gmazova i 7 vrsta vodozemaca dolazi odmah iza Krka i Sicilije koji jedini broje više vrsta herpetofaune. Sušić i Radek (2007) navode Vransko jezero kao obitavalište brojnih vrsta kopnene faune dok u vodi živi 6 slatkovodnih riba za koje se vjeruje da su introducirane u jezero.

Od sisavaca otoka Cresa bitno je napomenuti tri alohtone i invazivne vrste koje uzrokuju velike štete poljoprivrednicima i predstavljaju veliku opasnost po ljude, a samim time i turizam. Riječ je o divljoj svinji (*Sus scrofa*), jelenu lopataru (*Dama dama*) i muflonu (*Ovis musimon*).

Stanje poljoprivrede i turizma na otoku Cresu

Poljoprivreda je nakon turizma najvažnija gospodarska djelatnost na otoku Cresu. Na otoku je 2011. godine bilo registrirano 236 obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava, 2 poljoprivredna obrta i 4 trgovačka društva te 2 poljoprivredne zadruge, od kojih je jedna počela s radom 2011. godine. Osnovni problemi poljoprivrede na otoku Cresu su istovjetni problemima poljoprivrede u ostalim dijelovima Republike Hrvatske. Usitnjenost poljoprivrednih posjeda te nedovoljna iskorištenost poljoprivrednih površina, velik broj

staračkih domaćinstava, nedovoljna educiranost i stručnost poljoprivrednika, slaba promocija proizvoda, samo su neki od problema koje zajednički dijele hrvatski poljoprivrednici (Grahovac, 2006, Stipetić, 2005, Franić et al., 2009).

No, Cresani se suočavaju i s nekim problemima koji su specifični samo za njihov otok. Ovčarstvo i vinogradarstvo su bile najznačajnije poljoprivredne djelatnosti na otoku (Pavić et al., 2006, Muraj, 1999). Tako je u drugoj polovici 18. stoljeća na otoku bilo 70 000 ovaca, a popis stoke iz 1869.g. objavljuje podatak o njih 45 000. Godine 1993. na otoku je bilo svega oko 14 000 ovaca, dok se prema procjenama Hrvatskog stočarskog centra 2004. godine na otoku bilo oko 22 000 ovaca (Pavić et al., 2006). Početkom 20. stoljeća pod vinogradima je bilo 1 895 ha da bi taj broj 1975.g. pao na samo 224 ha (Stražičić, 1981). Prema podacima Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju 2011. godine je na otoku bilo tek 0,57 ha pod vinogradima. Postavlja se pitanje zašto otok Cres danas broji mali broj ovaca te zašto je površina pod vinogradima zanemariva.

Ovčarstvo je i danas okosnica poljoprivrede na Cresu i creska ovca je jedna od devet hrvatskih autohtonih pasmina ovaca (Mioč et al., 2007). Njihov broj na otoku se iz godine u godinu drastično smanjuje. S jedne strane, posljedica je to nedostatka terena za ispašu uslijed zarastanja pašnjaka, a s druge strane posljedica je to ogromnih šteta koje uzrokuje alohtona divljač (divlje svinje, jeleni lopatari i mufloni) uvezena na otok prije nekoliko desetljeća (Sušić & Radek, 2008). Slabljenje ovčarstva neizravno utječe i na snagu pčelarstva kao vrlo perspektivne djelatnosti na otoku. Naime, smanjenjem broja ovaca površine za njihovu ispašu zarastaju u šikaru koja potiskuje kadulju na kojoj se temelji cresko pčelarstvo. Stari vinogradi su zapušteni i vinogradarstvo je svoj gospodarski značaj na otoku izgubilo, baš kao i uzgoj buhača i aromatičnog bilja. Maslinarstvo je jedina poljoprivredna grana na otoku Cresu koja posljednjih godina postiže pozitivne rezultate. Prema podacima Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju 2011. godine je na otoku bilo nešto manje od 42.000 maslina.

Turizam na otoku Cresu predstavlja osnovnu gospodarsku djelatnost i za otočane najveći izvor prihoda. Na otoku je 2011. zabilježeno 760 tisuća noćenja i 110 tisuća gostiju (Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Turizam u brojkama, 2011). Problemi turizma na Cresu su istovjetni problemima turizma na drugim otocima, misleći pritom prvenstveno na kratko trajanje sezone koja je ograničena na srpanj i kolovoz (Grofelnik, 2012). Povezanost s kopnom je uvelike poboljšana posljednjih godina i uspješnost turizma danas ovisi o interesu i zalaganju odgovornih osoba i lokalnog stanovništva. Otok Cres je površinom od 405,7 km² najveći hrvatski otok i njegova velika biološka raznolikost i prirodne specifičnosti otvaraju brojne mogućnosti razvoja turizma i specifičnih oblika turizma. Usprkos tome, specifični oblici turizma nisu dovoljno razvijeni i prirodni resursi nisu dovoljno iskorišteni. Trendovi razvoja turizma u svijetu ukazuju na to da se modernog turističkog putnika više ne može zadovoljiti isključivo staromodnim SSS (sea, sun, sand) tipom turizma, već raznolikošću ponude i omogućavanjem doživljaja posebnih iskustava (Mikačić & Carić, 2008). Nažalost, turistička ponuda otoka Cresa ne prati dovoljno navedene trendove i gosti na otok Cres još uvijek najviše dolaze zbog mora i sunca, a ne zbog razvijene turističke infrastrukture, inovativnosti turističke ponude ili kvalitetnog lobiranja odgovornih osoba u potrazi za novim turističkim

potrošačima. Ne računajući kapacitete privatnog smještaja, na području jedinice lokalne samouprave Grad Cres nalaze se dva hotela s tri zvjezdice sveukupnog smještajnog kapaciteta otprilike 320 ležajeva i četiri autokampa sveukupnog smještajnog kapaciteta oko 5000 osoba.

Metodologija i izvori podataka

U radu je korištena Delfi metoda u tri kruga istraživanja. Delfi metoda je kvalitativna metoda koja u dva ili više krugova istraživanja otkriva sporazumno i zajedničko mišljenje ekspertne skupine ispitanika. Temelji se na mišljenjima većeg broja stručnjaka koji međusobno ne komuniciraju i ne postoji mogućnost međusobnog utjecaja na pojedinačna mišljenja. Međutim, u drugom krugu istraživanja svim ispitanicima se prikazuju mišljenja i prosječne ocjene svih ispitanika iz prvog kruga kako bi ispitanici ili ostali pri svojem prijašnjem stavu ili ga preispitali i uskladili sa stavom većine. Naime, ispitanik u istraživanju, imajući uvid u mišljenja drugih ispitanika, može među odgovorima drugih naći na tvrdnje koje je u prethodnom krugu ili zaboravio spomenuti ili mu se čine prikladnijima od njegove prvotne tvrdnje (Hsu & Sanford, 2007). Specifičnost i velika prednost Delfi metode je ta da stručnjaci razmatraju primjedbe i stavove drugih stručnjaka u istraživanju, a da pritom izostaju pristranost i osobni sukobi (Dalkey, 1972). Stručnjaci kao ispitanici (tzv. ekspertna skupina), koji su međusobno anonimni, čine osnovu Delfi procesa i njihov odabir tj. sastavljanje ekspertne skupine je od velikog značaja. Za članove ekspertne skupine traže se najprikladniji stručnjaci koji raspolažu znanjem i iskustvom za rješavanje problema (Gisholt, 1976).

Uzorak ispitanika u ovom istraživanju je činila ekspertna skupina od 17 stručnjaka iz područja poljoprivrede i turizma formirana od profesionalnih poljoprivrednika (njih 8), turističkih djelatnika i osoba koje su dobro upućene u problematiku creske poljoprivrede i turizma s obzirom na zaposlenje ili dužnost koju obnašaju (predstavnicima lokalnih udruga i zadruga, gradske vlasti, turističke zajednice, novinari).

Istraživanje je provedeno u tri kruga; u prvom krugu su obavljani dubinski intervjui sa svakim od sudionika, a na temelju čijih smo opširnih odgovora formirali anketni upitnik za drugi krug istraživanja.

Pitanja za drugi krug istraživanja su podijeljena u dvije skupine: 1. *Stanje i problemi poljoprivrede i turizma na otoku Cresu*; 2. *Vizija razvoja poljoprivrede i turizma na otoku Cresu i prijedlozi djelovanja i*. Anketni upitnik je sadržavao 14 pitanja od kojih su neka bila otvorenog tipa s mogućnošću nadopune odgovora. Pet sudionika istraživanja je dobilo anketni upitnik poštom prema vlastitom zahtjevu, dok je ostalim ispitanicima poslan elektroničkom poštom. Uz anketni upitnik bilo je priloženo i pismo zahvale s pojašnjenjem projekta i pojašnjenjem onoga što se od ispitanika očekuje.

Pitanja u trećem krugu istraživanja su bila jednaka onima iz drugog kruga (uz dodatak novoponuđenih odgovora iz drugog kruga, te bez mogućnosti dopisivanja odgovora), pri čemu su najučestaliji odgovori iz drugog kruga bili označeni kako bi svaki od ispitanika mogao vidjeti mišljenje većine i preispitati svoj odgovor iz prethodnog kruga. Na pitanjima gdje je mišljenje ispitanika bilo podjednako zastupljeno za dva različita

ponuđena odgovora, kao mišljenje većine su označena oba ponuđena odgovora od kojih su ispitanici u trećem krugu morali izabrati samo jedan odgovor. Uz anketni upitnik je također bilo priloženo pismo zahvale i uputa o načinu ispunjavanja anketnog upitnika. Provedba istraživanja je sveukupno trajala 10 mjeseci (travanj 2010. – veljača 2011. godine).

Rezultati i rasprava

Odaziv ispitanika

Tablica 1 prikazuje odaziv sudionika tijekom trajanja Delfi procesa. Gledajući cijelo istraživanje, odaziv sudionika od provedbe dubinskih intervjua pa do kraja istraživanja je iznosio 65 % (11/17).

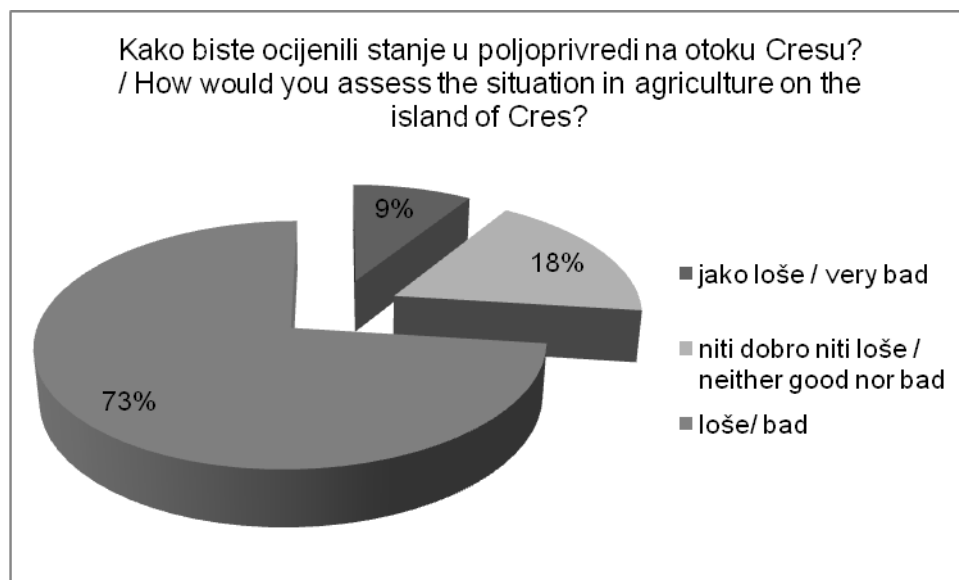
Tablica 1. Odaziv sudionika tijekom trajanja Delfi procesa
Table 1 Respons rate in Delphi process

Delfi krugovi <i>Delphi rounds</i>		
1. krug <i>1st round</i>	Broj sudionika u intervjuima / <i>No. of interview respondents</i>	17
2. krug <i>2nd round</i>	Broj poslanih anketnih upitnika / <i>No. of sent questionnaires</i>	17
	Broj primljenih odgovora / <i>No. of received answers</i> %	12 70%
3. krug <i>3rd round</i>	Broj poslanih anketnih upitnika / <i>No. of sent questionnaires</i>	12
	Broj primljenih odgovora / <i>No. of received answers</i> %	11 92%

Stanje i problemi poljoprivrede i turizma na otoku Cresu

Većina ispitanika je stanje u poljoprivredi na otoku Cresu ocijenila kao loše (73%), pri čemu je udio ispitanika s takvim mišljenjem u trećem krugu istraživanja povećan u odnosu na taj udio u drugom krugu (58%). Niti jedan ispitanik nije stanje ocijenio kao dobro ili jako dobro. Odgovor na ovo pitanje ukazuje na potrebu za boljim strateškim osmišljavanjem creske poljoprivrede i definiranjem prioriteta razvoja.

Graf 1. Ocjena stanja poljoprivrede na otoku Cresu (% ispitanika)

Figure 1. Evaluation of the state of agriculture on the island of Cres (% of respondents)

Ispitanici gotovo jednoglasno kao najveće probleme creske poljoprivrede izdvajaju nesređene imovinsko – pravne odnose i problem alohtone divljači. Po ozbiljnosti problema slijede slaba komunikacija otočana, nedostatak profesionalizma kao posljedica nedovoljne educiranosti, težak proces dobivanja državnog zemljišta u zakup i male parcele obradivog zemljišta. Nemogućnost zaposlenja, nedovoljni poticaji i nedovoljna ulaganja iz gradskog proračuna nisu ocijenjeni kao veliki problemi.

Mnoge prepreke razvoja creske poljoprivrede proizlaze iz problema nesređenih imovinsko – pravnih odnosa i prisutnosti alohtone divljači. Ispitanici vjeruju da bi se rješavanjem ta dva osnovna problema riješili i oni koji iz njih proizlaze. Usprkos ozbiljnosti problema, ispitanici ipak smatraju da je problem alohtone divljači nešto lakše riješiti od problema nesređenih imovinsko – pravnih odnosa. Navodi se da je za uklanjanje divljači potrebna samo politička volja, dok u gruntovnici i katastru već desetljećima vlada kaos te neki čak smatraju da je zbog nedostatka pravnih dokumenata problem imovinsko – pravnih odnosa nemoguće riješiti.

Budući da je maslinarstvo jedna od dvije najvažnije poljoprivredne djelatnosti na otoku Cresu, pitali smo ispitanike što smatraju najvećim preprekama razvoja maslinarstva. Obzirom da se nesređeni imovinsko – pravni odnosi i alohtona divljač podrazumijevaju kao osnovni problemi, u ovom pitanju nisu bili ponuđeni kao odgovor. Rascjepkanost zemljišta i male parcele su posljedica nesređenih vlasničkih odnosa. Ozbiljna maslinarska proizvodnja je nemoguća na malim parcelama i zato je nedostatak obradivog zemljišta naveden kao jedan od osnovnih problema maslinarstva na Cresu. Još veći broj ispitanika smatra da je veliki problem creske poljoprivrede nedostatna stručnost u proizvodnji i kasnijem plasmanu maslinovog ulja što ukazuje na potrebu za edukacijom poljoprivrednih proizvođača, ali i potrebu za udruživanjem radi zajedničkog plasmana na tržište.

Tablica 2. Važnost pojedinih ograničenja i nedostataka za ozbiljniji razvoj maslinarstva
 Table 2 The importance of selected limitations and disadvantages for further development of olive growing

	Najučestalija ocjena* / Mode*					
	0	1	2	3	4	5
Poslovanje na "crno" / <i>Black market trading</i>	☐	☐	☐	☒	☐	☐
Nekonkurentnost na tržištu / <i>Lack of competitiveness</i>	☐	☐	☐	☒	☐	☐
Neprofesionalizam i hobističko maslinarstvo / <i>Unprofessionalism and hobby olive growing</i>	☐	☐	☐	☒	☐	☐
Težak pristup i zaraslost starih maslinika / <i>Difficult access and overgrown old olive groves</i>	☐	☐	☐	☒	☐	☐
Nedostatak stručnog i marketinškog vodstva / <i>Lack of technical and marketing management</i>	☐	☐	☐	☐	☒	☐
Nedostatak obradivog zemljišta (novoponudeni odgovor) / <i>Lack of arable land (newly offered answer)</i>	☐	☐	☐	☐	☒	☐
Prisutnost ovaca u maslinicima (novoponudeni odgovor) / <i>Sheep in olive groves (newly offered answer)</i>	☐	☐	☒	☐	☐	☐

*0 = nije problem, 1 = vrlo mali problem, 2 = mali problem, 3 = ne predstavlja ni mali ni veliki problem, 4 = veliki problem, 5 = vrlo veliki problem

* 0 = no problem, 1 = very small problem, 2 = small problem, 3 = moderate problem, 4 = big problem, 5 = very big problem

Ovčarstvo je najlošije razvijena poljoprivredna djelatnost i ispitanici najvećim problemima smatraju zaraslost pašnjaka i pješačkih puteva, neorganiziran otkup vune i nedovoljnu promociju "čuvene creske janjetine". Nezainteresiranost mladih za bavljenjem ovčarstvom i nedovoljno sufinanciranje štete od divljači dolaze kao posljedica dva, već spomenuta, osnovna problema. U ovom se pitanju također naglasak stavlja na nepostojeći ili slabo organiziran marketing u creskoj poljoprivredi, što ukazuje na potrebu za udruživanjem radi zajedničkog nastupa na tržištu.

Tablica 3. Važnost pojedinih ograničenja i nedostataka za ozbiljniji razvoj ovčarstva
 Table 3 The importance of selected limitations and disadvantages for further development of sheep breeding

	Najučestalija ocjena* / Mode*					
	0	1	2	3	4	5
Poslovanje na "crno" / <i>Black market trading</i>	☐	☐	☐	☒	☐	☐
Neredoviti poticaji i nepotpuno sufinanciranje štete od divljači / <i>Irregular incentives and incomplete co-financing of damage caused by wildlife</i>	☐	☐	☐	☐	☒	☐
Zaraslost pašnjaka i pješačkih putova / <i>Overgrown pastures and walking paths</i>	☐	☐	☐	☐	☐	☒
Nedostatak hrane za ovce u zimskom periodu / <i>Lack of food for sheep in winter period</i>	☐	☐	☐	☐	☒	☐
Nedostatan marketing i promocija "čuvene creske janjetine" / <i>Insufficient marketing and promotion of the "famous Cres lamb"</i>	☐	☐	☐	☐	☐	☒
Neorganiziran otkup vune / <i>Unorganised purchase of wool</i>	☐	☐	☐	☐	☐	☒
Nezainteresiranost mladih za bavljenjem ovčarstvom / <i>Lack of interest among young people to engaged in sheep breeding</i>	☐	☐	☐	☐	☒	☐

*0 = nije problem, 1 = vrlo mali problem, 2 = mali problem, 3 = ne predstavlja ni mali ni veliki problem, 4 = veliki problem, 5 = vrlo veliki problem

* 0 = no problem, 1 = very small problem, 2 = small problem, 3 = moderate problem, 4 = big problem, 5 = very big problem

Okosnicu poljoprivrede na otoku Cresu čine obiteljska poljoprivredna gospodarstva iznad kojih se nalaze poljoprivredne udruge, Poljoprivredna zadruga Cres i Grad Cres kao lokalna samouprava. Obzirom na doprinos razvoju poljoprivrede, rad maslinarske udruge "Ulika" je najpozitivnije ocijenjen. Slijedi pčelarska udruga "Kuš" čiji su rad ispitanici ocijenili ili dobrim ili nisu mogli ocijeniti zbog nedovoljne upoznatosti. Kod nekih ispitanika vidljiva je bila nedovoljna upoznatost i s radom ovčarske udruge "Leska". Udruge "Kuš" i "Leska" neki od ispitanika smatraju aktivnijima na Lošinju nego na Cresu te navode da iz tog razloga nisu dovoljno dobro poznati s njihovim radom. Rad Poljoprivredne zadruge Cres je ocijenjen osrednje i mnogi smatraju da ne funkcionira kao zadruga, već kao firma. Grad Cres kao lokalna samouprava je obzirom na doprinos u poljoprivredi također ocijenjen osrednje. Ovakvi odgovori ukazuju na relativno nezadovoljstvo radom institucija uključenih u razvoj creske poljoprivrede.

Tablica 4. Ocjena rada pojedinih subjekata s obzirom na njihov doprinosu razvoju poljoprivrede i turizma otoka Cresa

Table 4 Evaluation of individual subjects with respect to their contribution to the development of agriculture and tourism on the island of Cres,

	Najučestalija ocjena*					
	Mode*					
Poljoprivreda / Agriculture	0	1	2	3	4	5
Lokalna samouprava – Grad Cres / Local government - Town of Cres	☐	☐	☐	☒	☐	☐
Poljoprivredna zadruga Cres / Agriculture cooperative Cres	☐	☐	☐	☒	☐	☐
Udruga maslinara "Ulika" / Olive growers association „Ulika“	☐	☐	☐	☐	☒	☐
Udruga pčelara "Kuš" / Beekeepers association" Kuš"	☒	☐	☐	☐	☒	☐
Udruga uzgajivača ovaca "Lesa" / Sheep breeders' association" Lesa"	☐	☐	☐	☒	☐	☐

Turizam / Tourism						
	0	1	2	3	4	5
Lokalna samouprava – Grad Cres / <i>Local government - Town of Cres</i>	☐	☐	☐	☒	☐	☐
Turistička zajednica Cres / <i>Tourist Board of Cres</i>	☐	☐	☒	☐	☐	☐
Udruga "Ruta" / <i>Association „Ruta“</i>	☐	☐	☐	☐	☒	☐
Udruga "Cres – Insula activa" / <i>Association "Cres – Insula activa"</i>	☐	☐	☐	☐	☒	☐
Eko-centar Caput Insulae – Beli / <i>Eco-centre Caput Insulae – Beli</i>	☐	☐	☐	☐	☒	☐

*0 = -ne mogu ocijeniti, 1 = vrlo loše, 2 = loše, 3 = osrednje, 4 = dobro, 5 = vrlo dobro

*0 = *can not be assessed*, 1 = *very poor*, 2 = *poor*, 3 = *moderate*, 4 = *good*, 5 = *very good*

Kao i kod poljoprivrednih udruga, udruge aktivne u turizmu su ocijenjene višim ocjenama od institucija. Zbog doprinosa razvoju turizma i promocije otoka Cresa, gotovo svima je rad ocijenjen vrlo dobrim. Udruga "Ruta" kroz edukativne programe podiže svijest o korisnosti odbačene ovčje vune, udruga "Insula activa" svojom inovativnošću i organizacijom sportskih aktivnosti promiče zdrav život, dok je rad Eko centra na očuvanju prirodne i kulturne baštine prepoznat diljem svijeta. Grad Cres kao lokalna samouprava, a pogotovo Turistička zajednica Cres ne uživaju veliku potporu kod ispitanika. Po mišljenju ispitanika, razlog slabijim ocjenama leži u neinovativnosti i slabijim rezultatima rada na području turizma. Tijekom dubinskih intervjuja često su ispitanici za usporedbu uzimali uspješnost otoka Lošinja.

Vizija razvoja poljoprivrede i turizma na otoku Cresu i prijedlozi djelovanja

Iako ispitanici kroz intervjuje i anketne upitnike nisu ponudili konkretna rješenja kako ukloniti alohtonu divljač, svi su se usuglasili kako je potrebno nastaviti vršiti pritisak na

županijsku i državnu vlast da ju ukloni. Također su jednoglasni u mišljenju da se problem divljači ne preuveličava i da lovni turizam ne smije biti budućnost otoka Cresa. S tvrdnjom da otočani sami moraju ukloniti divljač, ispitanici se ili u potpunosti ne slažu (4 ispitanika) ili nisu sigurni (7 ispitanika).

Tablica 5. Procjena mogućeg ponovnog razvoja zamrlih poljoprivrednih djelatnosti
 Table 5 Evaluation of the potential redevelopment have died out agricultural activities

	Najučestalija ocjena*					
	Mode*					
	0	1	2	3	4	5
Vinogradarstvo / <i>Viticulture</i>	☐	☐	☐	☒	☐	☐
Uzgoj buhača / <i>Pyrethrum growing</i>	☐	☐	☒	☐	☐	☐
Uzgoj druge krupne stoke / <i>Cattle breeding</i>	☐	☐	☒	☐	☐	☐
Sirarstvo / <i>Cheese making</i>	☐	☐	☐	☐	☒	☐
Uzgoj aromat. bilja i proizvodnja eteričnih ulja / <i>Cultivation of aromatic plants and production of essential oils</i>	☐	☐	☐	☐	☒	☐
Uzgoj žitarica / <i>Production of cereals</i>	☐	☒	☐	☐	☐	☐
Voćarstvo – uzgoj trešanja i smokava (novoponudeni odgovor) / <i>Fruit growing - growing cherries and figs (newly offered answer)</i>	☐	☐	☐	☐	☒	☐

*0 = ne znam, 1 = potpuno nerealno, 2 = nerealno, 3 = niti realno niti nerealno, 4 = realno, 5 = vrlo realno

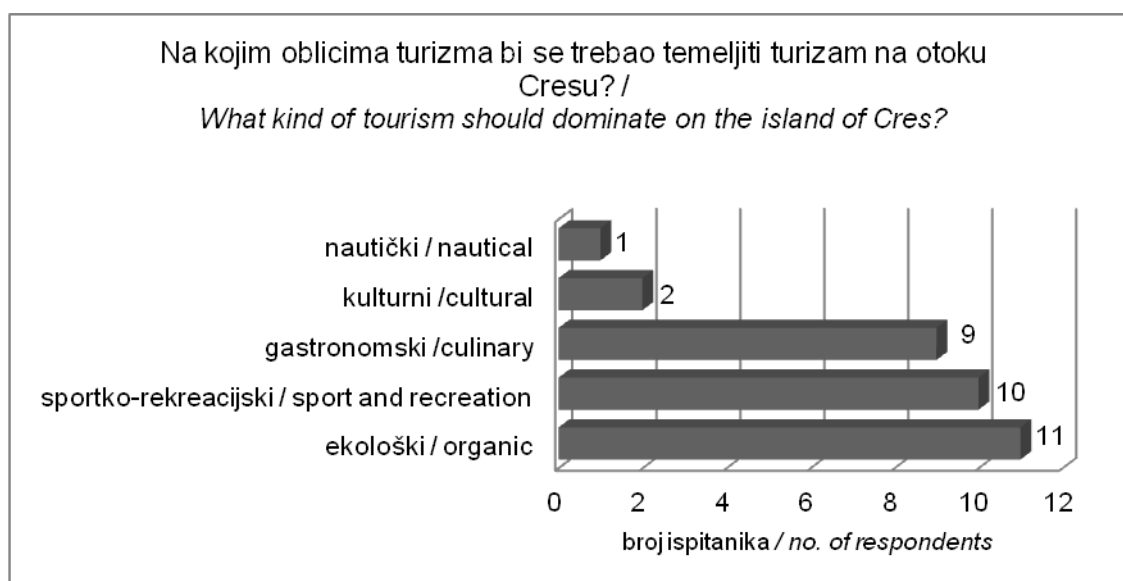
* 0 = I do not know, 1 = totally unreal, 2 = unreal, 3 = neither realistic nor unrealistic, 4 = realistic, 5 = very realistic

Obzirom da je otok Cres u prošlosti bio poznat po poljoprivrednim djelatnostima i proizvodima koji danas više nisu prisutni, ispitanicima je bilo postavljeno pitanje smatraju li da neke od tih djelatnosti imaju mogućnosti za ponovnim razvojem. Poljoprivredne djelatnosti za koje su ocijenili da imaju mogućnosti za ponovnim razvojem su sirarstvo, voćarstvo (smokve i trešnje) te uzgoj aromatičnog bilja i proizvodnja eteričnih ulja. Ponovan razvoj vinogradarstva i uzgoja buhača nije ocijenjen niti realnim niti nerealnim, dok smatraju da uzgoj krupne stoke i žitarica pripadaju nekim prošlim vremenima i da više nemaju budućnosti na otoku Cresu.

Ispitanici smatraju da je za boljitak poljoprivrede na otoku Cresu nužno napraviti strategiju njezinog razvoja i stvoriti prepoznatljiv otočki brend. Svi ispitanici su suglasni da dvije djelatnosti kao strateški prioriteti moraju gotovo podjednako biti ovčarstvo i maslinarstvo. U drugom prioritetnom razredu vide voćarstvo, pčelarstvo i sirarstvo, nakon čega slijedi uzgoj aromatičnog bilja i vinogradarstvo. Na samom začelju je uzgoj buhača koji svi ispitanici smatraju manje važnim od drugih navedenih djelatnosti.

Nadalje, ispitanici smatraju da je za razvoj otočne poljoprivrede potrebna bolja povezanost poljoprivrede i turizma i bolja edukacija poljoprivrednika. Najmanje bitnim za razvoj poljoprivrede na otoku smatraju osnivanje krovne udruge/zadruga.

Iako je rad Poljoprivredne zadruge Cres ocijenjen osrednje, čak dvije trećine ispitanika smatra kako je upravo ona subjekt koji bi na sebe trebao preuzeti glavnu ulogu u dugoročnom planiranju razvoja poljoprivrede. Ostali ispitanici smatraju da tu ulogu prvenstveno treba preuzeti neki novoosnovani "Ured za poljoprivredu". Ispitanici na treće mjesto po važnosti stavljaju maslinarsku udruhu "Uluku" i na kraju se nalazi poduzetnički inkubator koji je trenutno u procesu ponovnog osnivanja.

Graf 2. Specifični oblici turizma na kojima bi se trebao temeljiti turizam na otoku Cresu
 Figure 2 Specific forms of tourism which should dominate on the island of Cres

Ispitanici su se usuglasili da bi osnovna tri specifična oblika turizma na otoku Cresu trebali biti ekološki, sportsko – rekreacijski i gastronomski turizam. Navedeni rezultati su ohrabrujući s obzirom da je postignuta maksimalna suglasnost ispitanika kako treba koristiti resurse kojima otok Cres raspolaže i kako specifični oblici turizma koji se trebaju razvijati su oni koji se temelje na zaštiti okoliša, konzumaciji domaćih proizvoda i aktivnom odmoru, a ne na masovnosti, elitizmu ili lovu.

Ispitanici smatraju da je potreban još jedan hotel s više zvjezdica na otoku Cresu te nešto više smještaja u privatnom sektoru. S tvrdnjom da treba razvijati hotele u drugim otočkim mjestima i s tvrdnjom da postojeća otočka infrastruktura ne dopušta puno veći broj gostiju, ispitanici ne iskazuju niti slaganje niti neslaganje. Smatraju da je nužna bolja suradnja s otokom Lošinjem kako bi lošinjski turisti dio svog slobodnog vremena proveli i na Cresu. Istovremeno, ispitanici smatraju da je inovativnost turističke ponude lošija u odnosu na druge velike hrvatske otoke. Ispitanici su potvrdili tvrdnju kako su Cresani spremni dobrovoljno djelovati za opću dobrobit otoka, razvoj turizma i očuvanje okoliša, ali pod uvjetom da je akcija dobro osmišljena. Ovoj tvrdnji u prilog ide primjer maslinarskih putova koje su Cresani sami i dobrovoljno izgradili te primjer brudetijade koja je okupila otočane u zajedničkom djelovanju i druženju.

Zaključak

Hrvatski otoci sa svojom očuvanom prirodom i društvenim odnosima imaju konkurentsku prednost koju bi trebalo iskoristiti kroz sinergiju poljoprivrede i turizma. Daljnji razvoj otoka bi se trebao temeljiti na lokalnoj inicijativi i uključenosti otočana u definiranju strateških odrednica razvoja. Delfi metoda predstavlja prikladan postupak za utvrđivanje viđenja lokalnih dionika o stanju i perspektivama razvoja hrvatskih otoka.

Rezultati Delfi istraživanja sa 17 dionika s otoka Cresa su ukazali na probleme koji predstavljaju najveće prepreke za daljnji razvoj poljoprivrede i turizma na otoku, a među kojima se ističu nesređeni imovinsko – pravni odnosi i prisutnost alohtone divljači, neorganiziran otkup, nedostatak stručnog i marketinškog vodstva u poljoprivredi. Predložene mjere za daljnji razvoj otoka obuhvaćaju donošenje strateškog plana razvoja poljoprivrede i plana ruralnog razvoja kroz koje bi se definirala veza između poljoprivrede i turizma na otoku, nastavak vršenja pritiska na županijsku i državnu vlast da se u potpunosti ukloni alohtonu divljač, jačanje uloge Poljoprivredne zadruge Cres kao osnovnog subjekta dugoročnog razvoja poljoprivrede na otoku, poboljšanje edukacije poljoprivrednika, organiziran otkup, razvoj prepoznatljive otočke marke. Kao strateške prioritete poljoprivrede na otoku Cresu stručnjaci vide ovčarstvo, maslinarstvo, voćarstvo i povrćarstvo, pčelarstvo, sirarstvo. Turizam otoka Cresa trebao bi se temeljiti na specifičnim oblicima turizma i to ekološkom, sportsko – rekreacijskom i gastronomskom turizmu, uz bolju suradnju s otokom Lošinjem i bolje privlačenje lošinjskih turista da vrijeme provodu na Cresu.

Napomena

Istraživanje prikazano u ovom radu predstavlja sažetak diplomskog rada „Otok Cres – mogućnosti razvoja poljoprivrede i turizma“ kojeg je Ivan Đogić obranio na Agronomskom fakultetu u Zagrebu.

Popis literature

- Defilippis, J (2002) Koncept i mogućnosti razvitka otočne poljoprivrede. *Sociologija sela*, 40 (3-4), 513-525
- Dalkey, N.C. (1972) *The Delphi method: An experimental study of group opinion*. Rand Corp., Santa Monica, CA
- DZS, Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011, [Online] Available at: <http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/censustabshtm.htm>, [Accessed 12 October 2012]
- Franić, R., Mikuš, O., Hadelan, L. (2009) Utjecaj pridruživanja Europskoj Uniji na strateške planove obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava, *Agronomski glasnik*, 2, 161-176
- Gisholt, O. (1976) *Marketing – Prognosen: Unter besonderer Berücksichtigung der Delphi Methode*. Bern, Švicarska
- Grahovac, P. (2006) Regionalne značajke posjedovne strukture u hrvatskoj poljoprivredi, *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 4(1), 23-44
- Grofelnik, H. (2012) Elektroenergetski lokalni ugljikov otisak turizma na otocima Cresu i Lošinju, *Geoadria*, 17(2), 235-244
- Hsu, C. C., Sanford, B. A. (2007) The Delphi technique: Making sense of consensus. *Practical Assessment, Research and Evaluation*, 12(10), 1-8
- Klepac, D., Pelcer, Z., Lončar, B. (1992) Šume otoka Cresa i Lošinja. *Otočki ljetopis 8: Cres – Lošinj*. Mali Lošinj, Hrvatska
- Mikačić, V., Carić, H. (2008) *Uvod u turizam*. Zagreb, Hrvatska
- Mikačić, V. (1994) Otočni turizam Hrvatske, *Društvena istraživanja*, 3 (4-5), 517-529
- Ministarstvo turizma Republike Hrvatske (2012) *Turizam u brojkama, 2011*, [Online] Available at: <http://www.mint.hr/UserDocsImages/2011-turizamubrojkama.pdf>, [Accessed 6 June 2014]
- Mioč, B., Pavić, V., Sušić, V. (2007) *Ovčarstvo*. Hrvatska mljekarska udruga, Zagreb, Hrvatska
- Muraj, A. (1999) Ekologičnost creskih seljaka, *Studia ethnologica Croatica*, 10/11(1), 185-194
- Pavić, V., Mioč, B., Sušić, V., Barać, Z., Vnućec, I., Prpić, Z., Čokljat Z. (2006) Vanjština creske ovce, *Stočarstvo*, 60 (1), 3-11

- Stipetić, V. (2005) Razvitak poljoprivredne proizvodnje u Hrvatskoj: tendencije, stanje i osnovni problem, Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu, 23 (1), 25-50
- Sušić, G., Radek, V. (2007) Bioraznolikost kroz lokve otoka Cresa. Eko-centar Caput Insulae, Beli, Hrvatska
- Sušić, G., Radek, V. (2008) Invazivne strane biljne i životinjske vrste otoka Cresa. Eko-centar Caput Insulae, Beli, Hrvatska
- Stražičić, N. (1981) Otok Cres: Prilog poznavanju geografije naših otoka. Otočki ljetopis Cres – Lošinj 4, Mali Lošinj, Hrvatska
- Vidučić, V. (2007) Održivi razvoj otočnog turizma Republike Hrvatske, Naše more, 54 (1-2), 42-48
- Vukelić, D. (1973) Ovčarstvo na našim otocima. Otočki ljetopis: Cres – Lošinj. Mali Lošinj, Hrvatska